# مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین دانشجویان دانشگاه‌های دولتی در سال تحصیلی ۱۳۸۲-۱۳۸۱ [۱]

سید حسین سراج زاده*، ایرج فیضی**

***طرح مسأله:*** *هدف این مقاله ارائهٔ اطلاعاتی توصیفی از وضعیت مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین دانشجویان است.*

***روش:*** *اطلاعات مورد نظر از طریق پژوهش پیمایشی و با استفاده از تکنیک خودگزارشی با یک نمونهٔ ۲۵۳۱ نفری از دانشجویان دختر و پسر ۲۱ دانشگاه دولتی سراسر کشور جمع‌آوری شده است.*

***یافته‌ها:*** *۶۰ درصد دانشجویان تریاک و حدود ۲۰ درصد حشیش و هروئین را از نزدیک دیده‌اند، در حالی که مواد مخدر جدید را حدود ۵ درصد و کمتر از نزدیک دیده‌اند. مصرف حداقل یک بار مشروبات الکلی و تریاک در طول عمر به ترتیب ۲۰ و ۱۰ درصد بوده است. میزان اعتیاد و وابستگی دانشجویان به مواد مخدر حداکثر حدود یک درصد برآورد می‌شود.*

***نتیجه:*** *با آن‌که مواد مخدر سنتی و مشروبات الکلی در حد قابل ملاحظه‌ای در دسترس دانشجویان است، میزان مصرف و نیز اعتیاد در میان آنان پایین است. همچنین الگوی مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین گروه‌های سنی، جنسی، پایگاهی، و قومیتی تفاوت‌هایی دارد.*

***کلید واژه‌ها: اعتیاد، دانشجویان، شیوع‌شناسی، مشروبات الکلی، مواد مخدر***

***تاریخ دریافت: ۸۵/۹/۸ تاریخ پذیرش: ۸۶/۵/۲۹***

---

۱. این مقاله با استفاده از داده‌های طرح «شیوع‌شناسی مصرف مواد مخدر در دانشگاه‌های دولتی تحت پوشش وزارت علوم» تدوین شده است. این طرح با حمایت دفتر مطالعات فرهنگی و برنامه‌ریزی اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در سال تحصیلی ۱۳۸۲-۱۳۸۱ اجرا شد.

* دکتر جامعه‌شناس، عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت معلم <serajsh@yahoo.com>

** کارشناس ارشد جامعه‌شناس، عضو هیات علمی جهاد دانشگاهی واحد تربیت معلم



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

**مقدمه**

با وجود این‌که از همان سال‌های اولیه پیروزی انقلاب اسلامی مبارزه با قاچاق، خرید و فروش، و مصرف مواد مخدر با جدیت و با محوریت سیاست کنترل عرضه دنبال شد، اما مشاهدات روزمره و برخی آمار رسمی و غیررسمی حکایت از آن دارد که بر دامنهٔ مشکل، روز به روز افزوده شده است. به علاوه، دربارهٔ تعداد معتادان و نیز مصرف‌کنندگان تفننی، برآوردهای ضد و نقیضی وجود دارد. درحالی‌که نمایندهٔ سازمان ملل در امر مبارزه با مواد مخدر در ایران شمار معتادان مسأله‌دار در ایران را بین ۶۰۰/۰۰۰ تا ۱/۲۰۰/۰۰۰ و شمار مصرف‌کنندگان تفریحی مواد مخدر را احتمالاً بین ۳ میلیون تا ۸ میلیون برآورد کرده بود (نوروز، ۲۵ مهر ۱۳۸۰)، رئیس وقت کمیسیون بهداشت و درمان مجلس شمار معتادان را به صورت رسمی ۱/۵۰۰/۰۰۰ نفر می‌دانست و معتقد بود شمار واقعی معتادان حدود سه برابر رقم رسمی و حدود ۴/۵۰۰/۰۰۰ نفر بوده است (روزنامهٔ شرق، ۱۳ آبان ۱۳۸۲).

این آمار هر چند که نا همخوان و در مواردی بزرگ نمایانه است اما حکایت از آن دارد که مسألهٔ مواد مخدر یکی از مسائل اجتماعی حاد در جامعهٔ ایران است. در این میان آسیب‌پذیرترین گروه جوانان هستند (South,1995:402). به نظر می‌رسد که احتمال تمایل به مصرف موادمخدر، و در نتیجهٔ اعتیاد، در بین بیکاران، افراد کم‌سواد و حاشیه‌نشین، که از ناکامی‌ها و سرخوردگی‌های اجتماعی و اقتصادی رنج می‌برند، بیشتر است. بنابراین، انتظار می‌رود دانشجویان که از سرآمدان فکری جامعه هستند و امید دسترسی به امکانات اجتماعی برای آن‌ها بیش از دیگران است، به مصرف مواد مخدر تمایلی نداشته باشند. با وجود این، گسترش امکان دسترسی و مصرف مواد مخدر در جامعه، و به خصوص پایین آمدن میانگین سن معتادان در سال‌های اخیر، نگرانی‌هایی دربارهٔ شیوع این پدیده در میان دانشجویان ایجاد کرده است.

در مجموع، دو رویکرد نسبت به فراوانی مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان وجود دارد. یک رویکرد آن را در حد بسیار مخاطره‌آمیزی می‌داند و بر اساس شواهد معدود و محدودی دست به تعمیم می‌زند و تصویر بسیار تیره و تاری از گستردگی مصرف مواد مخدر و اعتیاد در بین دانشجویان به دست می‌دهد. رویکردی دیگر استدلال می‌کند با



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

توجه به این‌که دانشجویان که از سرآمدان فکری جامعه هستند، از منزلت اجتماعی بالایی برخوردارند و امید دسترسی به امکانات اجتماعی برای آن‌ها بیش از سایر جوانان هم سن و سال خود است، کمتر در معرض خطر استفاده از مواد مخدر قرار دارند و با آن‌که شماری مصرف‌کنندهٔ مواد مخدر و معتاد در بین آنان وجود دارد، ولی ابعاد مسأله در مورد آن‌ها به مراتب کمتر از سایر اقشار جوانان است و در برخورد با مسألهٔ مواد مخدر در بین دانشجویان نباید دچار مبالغه و هراس اخلاقی غیرواقعی شد.

برآوردهای کاملا متفاوت و رویکردهای رقیب دربارهٔ مصرف مواد مخدر و اعتیاد دانشجویان این سوال را تبدیل به یک سوال جدی می‌کند که واقعاً مواد مخدر تا چه حد در دسترس دانشجویان است، چقدر مورد استفاده آنان قرار می‌گیرد، و چه در صدی از آنان با مشکل اعتیاد دست به گریبان هستند؟ رسیدن به پاسخ روشن و قانع‌کننده دربارهٔ این پرسش‌ها، که دربردارندهٔ تصویر واقع‌بینانه‌ای از میزان شیوع مواد مخدر و اعتیاد در بین دانشجویان باشد، مستلزم اجرای مطالعه روشمند و جامعی دربارهٔ موضوع است. این مقاله تلاش می‌کند تا براساس داده‌های یک پژوهش پیمایشی گسترده در میان دانشگاه‌های دولتی تحت پوشش وزارت علوم، به این پرسش‌ها پاسخ معتبری ارائه کند. لازم به ذکر است این مقاله هدفی توصیفی دارد و هدف آن آزمون عوامل موثر بر مصرف مواد مخدر و ارزیابی نظریه‌های تبیینی مربوط به مصرف و اشاعهٔ مواد مخدر نیست[1].

## ۱) پیشینه تحقیق

در کشورهای توسعه یافته استفاده از پژوهش های پیمایشی برای برآورد شیوع مصرف مواد مخدر مدتهاست که شروع شده و در حال گسترش است. آمریکا از جمله کشورهایی است که سابقهٔ این نوع پژوهش در آن به اوائل دههٔ ۶۰ برمی‌گردد، در حالی‌که در سایر کشورهای

۱. بررسی عوامل موثر بر مصرف مواد مخدر و ارزیابی نظریه‌های تبیینی مربوط به مصرف و اشاعهٔ مواد مخدر در مقالهٔ دیگری با عنوان «عوامل موثر بر مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین دانشجویان» انجام شده است وقرار است در مجلهٔ **نامه علوم اجتماعی** چاپ شود.



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

اروپایی از جمله انگلستان سابقه و گسترهٔ پژوهش های پیمایشی مربوط به مواد مخدر به مراتب کمتر است (Ramsay & Percy, 1997). در اکثر کشورهای توسعه یافتهٔ صنعتی از دههٔ ۸۰ پرسش دربارهٔ مصرف مواد مخدر در اغلب پرسشنامه‌های پیمایش‌های ملی نگرش و رفتار اجتماعی گنجانده شده است و یا پژوهش‌های پیمایشی مستقلی دربارهٔ مصرف مواد مخدر صورت گرفته است (نگاه کنید به Baker & Marsden, 1995: 33-47).

پیمایش‌های مدرسه‌ای دربارهٔ مواد مخدر دارای سابقه و گسترهٔ بیشتری است. این سابقه در آمریکا به سال ۱۹۷۶ (Johnston, et al., 2005 ؛ به نقل از رحیمی موقر و سهیمی ایزدیان، ۱۳۸۴: ۹) و در انگلستان به سال ۱۹۸۷ (نگاه کنید به Balding, 2000) برمی‌گردد. در سال‌های اخیر، اجرای پیمایش‌های مدرسه‌ای بین‌المللی دربارهٔ مواد مخدر هم آغاز شده است و شورای اروپا پروژه مشترکی را از سال ۱۹۹۳ آغاز کرده است که اولین مرحلهٔ آن در سال ۱۹۹۵ و دومین مرحلهٔ آن در سال ۱۹۹۹ اجرا شد (ESPAD, 2000: 13-15)[۱].

در سال ۱۹۹۶پژوهشی پیمایشی در سطح دانشگاه‌های انگلستان انجام شد تا شیوع مصرف مواد والکل در بین دانشجویان این کشور ارزیابی شود. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که فقط ۱۱درصد از کل افراد نمونه الکل مصرف نمی‌کنند. ۶۰ درصد از مردان و ۵۵ درصد از زنان دست کم یکی دو بار حشیش مصرف کرده‌اند، و ۲۰ درصد به طور منظم (هفته‌ای یک بار یا بیشتر) حشیش مصرف می کردند. استفاده از سایر مواد مخدر غیرقانونی مثل ال اس دی، آمفتامین‌ها، و اکستاسی توسط ۳۳ درصد گزارش شد. ۳۴ درصد آن‌ها چندین نوع مواد مخدر را مصرف کرده بودند. ۴۶ درصد از پاسخگویان مصرف مواد مخدر را قبل از ورود به دانشگاه تجربه کرده بودند. لذت جویی عمده‌ترین دلیلی بود که مصرف‌کنندگان برای مصرف مواد مخدر ذکر کرده بودند (Webb, et al., 1996: 922).

مؤسسهٔ پژوهش‌های اجتماعی دانشگاه میشیگان هم هر سال پژوهشی دربارهٔ سوء مصرف مواد در میان نوجوانان، جوانان و دانشجویان آمریکا انجام می‌دهد (Lloyd, et al., 1999). در یک پژوهش پیمایشی طولی که در دانشگاه جیمز مدیسون (James Madison University)

۱. برای آگاهی تفصیلی‌تر دربارهٔ این پژوهش‌ها نگاه کنید به: سراج زاده، ۱۳۸۳ب.



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

آمریکا انجام شد پرسش‌نامه‌ای در سال‌های ۱۹۹۵، ۱۹۹۷، و ۱۹۹۹ در بین دانشجویان آن دانشگاه اجرا شد. یافته‌های اصلی این پژوهش نشان می‌دهد در حالی‌که مواد مخدر خطرناک مثل کوکائین، آمفتامین‌ها، و مواد افیونی مثل هروئین توسط اقلیت کوچکی (۱۵ درصد) مصرف شده است، مواد مخدر سبک مثل ماری جوانا و بینج توسط بخش قابل توجهی از دانشجویان (۵۷ درصد) مصرف می‌شده و الکل شایع‌ترین مادهٔ مخدر مورد مصرف آن‌ها بوده است. بنابراین، به نظر می‌رسد مصرف مواد مخدر سبک بخشی از سبک زندگی پاره فرهنگ دانشجویی در آن دانشگاه بوده است (McAllister, 1999: 10-11).

در ایران، برآورد مصرف مواد مخدر و اعتیاد، عمدتاً غیر مستقیم و بر اساس آمارهای رسمی صورت گرفته و پژوهش‌های پیمایشی سهم کوچکی در تولید دانش مربوط به شیوع مواد مخدر داشته‌اند. در سال‌های اخیر تنها چند مورد پژوهش پیمایشی با جمعیت‌های عمدتاً دانش‌آموزی و دانشجویی انجام شده است که هدف اصلی برخی از آن‌ها، برآورد شیوع مصرف مواد مخدر در بین جمعیت مورد مطالعه بوده و برخی دیگر هدفی به جز شیوع‌شناسی مواد مخدر داشته‌اند، ولی پرسش‌هایی در این خصوص در آن‌ها وجود داشته است. در ادامه به برخی از این تحقیقات اشاره می‌شود.

**پژوهش‌هایی با جمعیت دانشجویی:** یافته‌های پژوهشی که نویدی کاشانی و لطیفی (۱۳۷۶) در بین نمونه‌ای از انترن‌های مرد دانشکدهٔ علوم پزشکی تهران انجام دادند نشان می‌دهد که ۴۲/۵ درصد از پاسخگویان حداقل یک بار مشروبات الکلی مصرف کرده بودند. این نسبت برای مصرف تریاک و حشیش به ترتیب ۳۲ درصد و ۲۵ درصد بود؛ از کسانی که الکل و تریاک مصرف کرده‌اند، به ترتیب ۴۹ درصد و ۲۷ درصد قبل از ورود به دانشگاه آن را تجربه کرده بودند؛ قریب یک چهارم کسانی که حداقل یک بار مواد مخدر و الکل مصرف کرده بودند سابقهٔ خانوادگی در مصرف این مواد داشتند (نویدی کاشانی و لطیفی، ۱۳۷۶).

بر اساس نتایج طرح سنجش نگرش‌ها و رفتار دانشجویان دانشگاه‌های دولتی که بر اساس یک نمونهٔ ۱۵۲۲ نفره از دانشجویان بیست دانشگاه دولتی تحت پوشش وزارت



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

علوم در سال تحصیلی ۱۳۸۱-۱۳۸۰ اجرا شد، نسبت دانشجویانی که اظهار داشتند دست کم یک بار مشروبات الکلی مصرف کرده‌اند ۱۱/۶ درصد بود، در حالی که این نسبت برای تریاک و حشیش به ترتیب به ۵/۲ و ۲/۳ درصد تقلیل می‌یافت. نسبت زنان دانشجو که سیگار، مواد مخدر و مشروبات الکلی مصرف کرده بودند دست کم پنج برابر کمتر از مردان بود. به ترتیب ۷ درصد و ۳ درصد زنان دانشجو اظهار داشتند که دست کم یک بار سیگار کشیده‌اند و مشروب الکلی مصرف کرده‌اند، این نسبت برای حشیش و تریاک حدود ۱ درصد بود (سراج‌زاده و جواهری، ۱۳۸۲: ۲۵-۲۱).

در مطالعه‌ای که در سال ۱۳۷۸ با نمونه ای ۲۱۳ نفره به بررسی نگرش دانشجویان دانشگاه شیراز در خصوص مصرف مواد مخدر (سیگار، الکل، تریاک، هروئین و حشیش) پرداخته، مصرف حداقل یک بار مواد مخدر در طول زندگی بدون احتساب سیگار ۳۳/۸ و با احتساب سیگار ۵۷/۷ بوده است. درصد تجربهٔ (حداقل یک‌بار) سیگار ۵۲ درصد، الکل ۲۵ درصد، تریاک ۲۱ درصد و حشیش ۱۲ درصد بوده است. فقط یک مورد از پاسخگویان تجربهٔ هروئین را گزارش کرده بود. درصد تجربهٔ مصرف در ۶ ماه قبل از مطالعه به شرح زیر بود: سیگار ۲۷ درصد، الکل ۱۳ درصد، تریاک ۱۰ درصد، حشیش ۵ درصد، و هروئین صفر. کنجکاوی به‌عنوان مهمترین عامل مصرف مواد ذکر شده است (Ghanizadeh, 2001).

پژوهش‌های پیمایشی دیگری با جمعیت دانش‌آموزی انجام گرفته است که رحیمی موقر و سهیمی ایزدیان (۱۳۸۴) در یک مرور سیستماتیک نتایج آن‌ها در خصوص شیوع مواد مخدر را بررسی کرده‌اند. یافته‌های این مطالعه حاکی از آن است که شایع‌ترین مواد مخدر مورد مصرف پسران دانش‌آموز در سال‌های اخیر الکل است و تریاک و حشیش پس از الکل شایع‌ترین مواد مورد مصرف دانش‌آموزان است (رحیمی موقر و سهیمی ایزدیان، ۱۳۸۴: ۲۵)[1].

۱. برای آشنایی با سایر پژوهش هایی که به نوعی به شیوع مواد مخدر در میان دانش آموزان پرداخته‌اند نگاه کنید به: دلاور، ۱۳۸۳؛ سراج‌زاده، ۱۳۸۳ الف؛ جزایری و همکاران، ۱۳۸۲؛ صدیق سروستانی، ۱۳۸۲: ۱۸۱؛ طالبان: ۱۳۷۸: ۱۰۰-۹۹.



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

مطالعات دیگری نیز با روش های پیمایشی در خصوص ارزیابی مصرف مواد مخدر و اعتیاد در بین جمعیت های مختلف انجام شده است. رزاقی و همکاران (۱۳۸۱) مطالعه‌ای با عنوان «ارزیابی سریع وضعیت سوء مصرف مواد مخدر در ایران» در بین سوء مصرف‌کنندگان مواد انجام دادند. یافته‌های آن‌ها نشان می‌دهد میانگین سن شروع مصرف مواد ۲۲/۲ سال و مصرف الکل ۱۸/۹ سال بود. ۵۹/۳ درصد آن‌ها اولین مادهٔ مصرفی خود را تریاک ذکر کرده‌اند، حشیش (۳۲/۱ درصد)، هروئین (۵/۶ درصد) و شیره (۲/۱ درصد) در رده‌های بعد قرار داشتند. ۴۲/۸ درصد از افراد مورد مطالعه در یک ماه قبل از پژوهش تریاک مصرف کرده بودند. این درصد در مورد هروئین ۲۸/۹ درصد، شیره ۴/۱ درصد و حشیش ۲/۱ درصد بود.

مطالعات دیگری در خصوص شیوع مواد مخدر به صورت پراکنده صورت گرفته است. براساس یکی از آن‌ها، در بین افراد ۱۲ سال به بالای شهر کرمان، بیشترین سوء مصرف (حداقل یکبار) مربوط به تریاک (۱۷/۱ درصد) بوده و درصد وابستگی به تریاک ۵/۳ درصد بوده است (Ziaaddini & Ziaaddini, 2005). مطالعهٔ حمدیه و همکاران (۱۳۸۴) در بین نوجوانان و جوانان ۳۵- ۱۵ ساله شهر تهران نشان می‌دهد که شیوع مصرف داروهای روان‌گردان (ریتالین، والیوم، فتوباربیتال، دی فنوکسیلات) ۳/۸ درصد، مواد محرک (سیگار، حشیش، ماری جوانا، گراس، ال. اس. دی، اکستاسی، قرص شادی یا ایکس یا فرشته یا شیشه) ۷/۲ درصد و الکل ۲۵/۷ درصد بوده است.

در مجموع، در اکثر پژوهش‌ها تعریف عملیاتی روشنی از مصرف (از نظر طول عمر، سال قبل، و ...) وجود ندارد یا به دقت گزارش نشده است. در خصوص مطالعاتی که با جمعیت‌های دانشجویی و به صورت خاص دربارهٔ مواد مخدر انجام شده اند، می توان گفت که آن‌ها کم شمارند و همگی براساس جمعیت محدودی از یک دانشگاه صورت گرفته اند. در این مقاله تلاش می‌شود تا بر اساس یافته‌هایی که از یک طرح پیمایشی مواد مخدر از یک جمعیت فراگیر از دانشجویان دانشگاه‌های دولتی تحت پوشش وزارت علوم به دست آمده است، تصویری نسبتاً جامع از واقعیت‌های مربوط به مصرف مواد مخدر و



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

مشروبات الکلی در بین دانشجویان ارائه شود.

## ۲) روش‌شناسی

### ۲-۱) روش جمع‌آوری اطلاعات

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های پیمایشی است و برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسش‌نامه و تکنیک خودگزارشی استفاده شده است. در این‌جا به برخی از جنبه‌های روش‌شناسانهٔ برآورد شیوع مواد مخدر و مسائل روش پیمایشی و تکنیک خودگزارشی در این نوع پژوهش‌ها اشاره می‌شود.

برای برآورد شیوع مصرف مواد مخدر و اعتیاد دو منبع اطلاعاتی مهم وجود دارد: آمارهای رسمی و پژوهش‌های پیمایشی (برای آگاهی بیشتر دربارهٔ منابع آمار رسمی نگاه کنید به سراج‌زاده، ۱۳۸۱: ۹۳-۱۰۰). در پژوهش‌های پیمایشی که به موضوع مواد مخدر می‌پردازند، معمولاً از تکنیک "خودگزارشی"[1] استفاده می‌شود. به نظر برخی صاحب‌نظران، پژوهش‌های پیمایشی بهترین سنجه برای شیوع‌شناسی مصرف مواد مخدر در سطح ملی و در بین گروه‌های خاص هستند. این پیمایش‌ها در صورت تکرار در طول زمان تصویری از روند شیوع مصرف مواد و تحول نگرش‌ها نسبت به مصرف آن‌ها فراهم می‌آورند. همچنین پیمایش‌ها برای جمع‌آوری اطلاعاتی که به وسیلهٔ منابع و روش‌های دیگر قابل دسترس نیستند از انعطاف‌پذیری کافی برخوردارند (Corkery, 2000:14).

با وجود این، پژوهش‌های پیمایشی درباره مواد مخدر دارای نارسایی‌هایی هم هستند که لازم است مورد توجه قرار گیرند. این پیمایش‌ها ممکن است جمعیتی را که احتمال شیوع مصرف مواد مخدر (به خصوص مواد مخدر سخت مثل هروئین) در آن‌ها بیشتر است به خوبی پوشش ندهند. بی‌خانمان‌ها، زندانیان، اخراجی‌ها و فراری‌های از مدرسه از جمله گروه‌هایی هستند که به خوبی تحت پوشش نمونهٔ پیمایش‌های ملی یا مدرسه‌ای

1. Self-Report



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

قرار نمی‌گیرند، در حالی‌که احتمال شیوع مصرف مواد مخدر در بین آن‌ها بیشتر است. به علاوه، عدم پاسخگویی و بایاس پاسخگویان به سمت کم گزارش کردن مصرف، مسأله‌ای است که ممکن است در همهٔ پیمایش‌های مواد مخدر وجود داشته باشد (Brodsky, 1985:97; Ramsy & Partridge, 1999; vili, Ramsy & Percy, 1997: 932).

موضوع اعتبار و پایایی تکنیک خودگزارشی هم از جمله موضوعات مجادله برانگیز در میان پژوهشگران بوده است. با وجود این، هیندلنگ و همکارانش (Hindelang, et al., 1981: 75) دریافتند که این ابزار حتی با تعداد اندکی عبارت هم از اعتبار قابل قبولی برخوردار بود. این روش ممکن است از نظر پایایی آسیب‌پذیرتر از اعتبار باشد، ولی به نظر نمی‌رسد که حتی از این حیث هم از سنجه‌های دیگر متداول در تحقیقات اجتماعی وضع نامناسب‌تری داشته باشد (Hirschi, et al., 1980: 477). براساس گزارش هیندلنگ و همکارانش (Hindelang et al., 1981: 114) اکثر پژوهش‌های مورد بررسی آن‌ها پایایی متوسط تا بالایی داشتند و بنابراین می‌توان گفت که، با توجه به معیارهای معمول در تحقیقات اجتماعی، روش خودگزارشی از نظر پایایی هم وضعیت مناسبی دارد (برای اطلاع بیشتر دربارهٔ مسائل روش‌شناسانهٔ تکنیک خودگزارشی رجوع شود به سراج‌زاده، ۱۳۸۳ الف: ۵۷-۶۰).

بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که در شرایط ایران هم خودگزارشی، حداقل در میان جمعیت‌های دانش‌آموزی و دانشجویی، برای مطالعه شیوع کجروی‌های اجتماعی سبک (سراج‌زاده، ۱۳۸۳ الف: ۶۰-۶۲) و همین‌طور مصرف مواد مخدر (سراج‌زاده، ۱۳۸۳ ب: ۶۸-۶۹) از اعتبار و پایایی قابل قبولی برخوردار است.

### ۲-۲) جمعیت آماری و حجم نمونه

جمعیت این مطالعه دانشجویان شاغل به تحصیل در سال تحصیلی ۸۲-۸۱ در مقطع کارشناسی در ۵۷ دانشگاه زیر پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بودند. شمار دانشجویان این دانشگاه ها براساس آمار آموزش عالی برای سال تحصیلی ۷۹-۷۸،



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

۲۹۹۱۱۸ نفر بود (موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، ۱۳۷۹)[۱]. حجم نمونه ۵۲۳۱ نفر بوده است. این حجم نمونه باعث می‌شود تا خطای احتمالی نمونه گیری برای کل جمعیت با سطح اطمینان ۹۵ درصد از ۲ درصد هم کمتر شود (نگاه کنید به دواس، ۱۳۷۶: ۷۸-۷۹). روش نمونه‌برداری در این مطالعه خوشه‌ای دو مرحله‌ای و به روش پی پی اس (PPS)[۲] بود. بر این اساس از دو خوشهٔ اصلی (دانشگاه‌های تهران و سایر شهرستان‌ها) ۲۱ دانشگاه (۷ دانشگاه در تهران و ۱۴ دانشگاه از سایر شهرستان‌ها) انتخاب شد و از هر دانشگاه ۲۵۰ دانشجو در نمونه قرارگرفت. پرسش‌نامه‌ها در کلاس‌های دروس عمومی به دانشجویان ارائه شدند. این کلاس‌ها پس از بررسی ترکیب دانشجویان در کلاس‌های درس‌های عمومی هر دانشگاه به نحوی انتخاب شدند که بازنمای مناسبی از ترکیب جنسی، دانشکده‌ای و سالی دانشجویان باشند.

### ۳-۲) متغیر های تحقیق

در پژوهشی که این مقاله بر اساس داده‌های آن تنظیم شده است، پرسش‌های متعدد نگرشی (attitudinal) و واقعی (factual) درباره مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی وجود داشت (نگاه کنید به سراج‌زاده و فیضی، ۱۳۸۲). با وجود این، در این مقاله یافته‌های مربوط به پرسش‌های واقعی گزارش و تحلیل می‌شوند. این پرسش‌ها به موضوعاتی همچون آشنایی دانشجویان با انواع مواد مخدر (شنیدن و دیدن آن‌ها)، تجربهٔ مصرف و فراوانی آن، سن اولین مصرف، اطلاع یا عدم اطلاع والدین، محل‌ها و موقعیت‌های مصرف، و میزان مصرف در بین دوستان و آشنایان مربوط هستند. لازم به یادآوری است که

۱. باتوجه به این‌که در جمعیت های بالا تغییر جمعیت تاثیری در حجم نمونه ندارد، عملیات نمونه گیری بر اساس آمار منتشره تا آن تاریخ یعنی عدد ۲۹۹۱۱۸ نفر انجام شد.

۲. در روش PPS (Probability Proportionate to Size) خوشه‌های بزرگتر شانس بیشتری برای ورود به نمونه پیدا می‌کنند اما تعداد افراد در همه خوشه‌ها برابر است. درنتیجه، احتمال ورود همه افراد جمعیت به نمونه برابر است (نگاه کنید به بیکر، ۱۳۷۷: ۱۸۰-۱۸۵).



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

در همهٔ موارد، مصرف در طول عمر مورد نظر بوده است.

## ۳) یافته‌ها

### ۳-۱) ویژگی‌های پاسخگویان

حدود نیمی از جمعیت نمونهٔ تحقیق زن و نیمی مرد هستند. میانگین سنی دانشجویان پاسخگو ۲۱/۳ سال است. فقط ۹/۵ درصد ازجمعیت نمونه متأهل هستند. حدود ۴۰ درصد پاسخگویان در رشته‌های علوم انسانی و هنر، حدود ۳۴ در صد در علوم پایه و کشاورزی، و حدود ۲۷ درصد در رشته‌های فنی مهندسی تحصیل کرده‌اند. از نظر شاخص پایگاه اجتماعی اقتصادی بیش از نیمی در گروه متوسط قرار گرفته‌اند. نسبت افرادی که خانواده‌شان در پایگاه اجتماعی اقتصادی پایین هستند تقریباً برابر پایگاه بالا است.

### ۳-۲) وضعیت مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان

در این قسمت میزان مصرف مشروبات الکلی و انواع مواد مخدر و موضوعات و مسائل مختلف دیگری همچون آشنایی آنان با این مواد، سن اولین مصرف، آخرین دفعهٔ مصرف، اطلاع والدین، مکان ها و موقعیت های مصرف مورد بررسی قرار می‌گیرد. این بررسی تصویر دقیقی از ابعاد و حدود شیوع مواد مخدر دربین دانشجویان به دست می دهد.

– **آشنایی با انواع مواد مخدر:** در پاسخ به این پرسش که آیا نام مادهٔ مخدر خاصی را شنیده اند و همچنین آن ماده را مستقیم و از نزدیک دیده اند یا خیر نتایج مندرج در جدول شمارهٔ ۱ به دست آمد. از نظر شنیدن نام مواد مخدر شناخته شده‌ترین مواد مخدر در بین دانشجویان تریاک، حشیش و هروئین است که بیش از ۹۵ درصد دانشجویان اظهار داشته‌اند نام این مواد را شنیده‌اند.

از نظر دیدن مواد مخدر از نزدیک، همانطور که انتظار می‌رود، دربارهٔ همهٔ انواع مواد مخدر نسبت کسانی که اظهار کرده اند آن ماده را دیده‌اند به مراتب کمتر از کسانی است که نام آن را شنیده‌اند. با وجود این، از جهت آشنایی در حد دیدن مواد هم الگوی مشابهی



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

با آشنایی در حد شنیدن نام مواد ملاحظه می‌شود. آشناترین و در دسترس‌ترین ماده مخدر تریاک است که بیش از نیمی از دانشجویان (۵۹ درصد) آن را از نزدیک دیده‌اند. این امر نشانهٔ گستردگی مصرف تریاک در جامعه است.

– **شیوع مصرف مشروبات الکلی و انواع مواد مخدر:** اطلاعات به‌دست آمده نشان می‌دهد که مصرف مشروبات الکلی شیوع بیشتری نسبت به مواد مخدر دارد؛ به طوری که ۲۰ درصد از دانشجویان اظهار داشته‌اند دست کم یک بار مشروبات الکلی مصرف کرده‌اند در حالی که این نسبت برای مصرف تریاک، که شایع‌ترین نوع مواد مخدر است، به نصف (۱۰ درصد) تقلیل می‌یابد. از نظر تکرار مصرف نیز مشروبات الکلی بیش از مواد مخدر دیگر مصرف شده است. از مجموع ۲۰ درصد پاسخگویانی که مشروبات الکلی مصرف کرده‌اند نزدیک ۸ درصد بیش از ده بار مصرف داشته‌اند، در حالی‌که نسبت افراد مصرف‌کنندهٔ بیش از ده بار برای تریاک فقط ۲ درصد بوده است.

دربارهٔ سایر مواد مخدر، نسبت کسانی که اظهار داشته‌اند تجربهٔ مصرف آن مواد را داشته‌اند بسیار اندک (حداکثر ۳/۸ درصد) است. میزان شیوع مواد مخدر جدید بسیار ناچیز است، به طوری که نسبت کسانی که آن مواد را دست کم یک بار مصرف کرده‌اند کمتر از یک درصد بوده است.

– **آخرین بار مصرف و وابستگی:** در پاسخ به این سؤال که "اگر مواد مخدر مصرف کرده‌اید، تا چه حد به آن وابسته هستید؟"، بر اساس جدول شمارهٔ ۲، از جمع پاسخگویانی که مواد مخدر مصرف کرده‌اند (۵۸۶ نفر) ۹۱ درصد اظهار کرده‌اند که هیچ گونه وابستگی به این مواد ندارند، ۵/۸ درصد خود را تا حدی وابسته دانسته و ۳/۱ درصد نیز میزان وابستگی خود را زیاد دانسته‌اند. بنابراین از نمونهٔ ۵۲۳۱ نفرهٔ دانشجویان ۵۸۶ نفر (حدود ۱۱ درصد) مواد مخدر مصرف می‌کنند و فقط ۵۲ نفر (۱ درصد) خود را وابسته به مواد مخدر می‌دانند که می‌توان آن‌ها را معتاد به حساب آورد.



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

**جدول ۱: آشنایی و استفاده دانشجویان از انواع مواد مخدر**

| مواد مخدر | آشنایی | | استفاده (درصد معتبر) | | | | | تعداد |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | شنیدن | دیدن | هرگز | ۱-۲ بار | ۳-۹ بار | ۱۰-۲۰ بار | بیش از ۲۰ بار | معتبر |
| مشروبات الکلی | – | – | ۸۰/۱ | ۸/۶ | ۳/۵ | ۲/۱ | ۵/۶ | ۵۰۵۴ |
| تریاک | ۹۸/۷ | ۵۹ | ۹۰،۲ | ۶،۲ | ۱،۴ | ۰،۹ | ۱،۴ | ۵۰۴۸ |
| حشیش | ۹۵/۴ | ۲۱/۵ | ۹۶،۲ | ۲،۰ | ۱،۰ | ۰،۳ | ۰،۵ | ۵۰۴۱ |
| شیره | ۸۰/۳ | ۱۸/۲ | ۹۷،۷ | ۱،۴ | ۰،۴ | ۰،۳ | ۰،۲ | ۵۰۳۲ |
| سوخته | ۴۳/۱ | ۱۹/۹ | ۹۷،۸ | ۱،۲ | ۰،۶ | ۰،۲ | ۰،۲ | ۵۰۲۸ |
| ماری جوانا | ۷۲/۸ | ۶/۶ | ۹۸،۹ | ۰،۵ | ۰،۲ | ۰،۱ | ۰،۲ | ۵۰۳۱ |
| هروئین | ۹۶ | ۱۹/۱ | ۹۹،۴ | ۰،۴ | ۰،۱ | ۰،۰ | ۰،۱ | ۵۰۴۰ |
| کوکائین | ۸۵/۶ | ۵ | ۹۹،۶ | ۰،۳ | ۰/۰ | ۰،۰ | ۰،۱ | ۵۰۲۸ |
| ال.اس.دی | ۳۷ | ۳/۳ | ۹۹،۶ | ۰،۲ | ۰،۱ | ۰،۰ | ۰،۱ | ۵۰۲۳ |
| اکستاسی* | ۹/۶ | ۱/۹ | ۹۹،۶ | ۰،۲ | ۰،۰ | ۰،۰ | ۰،۱ | ۵۰۱۶ |

* در هنگام اجرای پرسش‌نامه هنوز گفتگو درباره اکس همانند امروز به رسانه‌های جمعی کشیده نشده بود.

اطلاعات مربوط به زمان آخرین مصرف مواد مخدر توسط دانشجویانی که مواد مخدر را تجربه کرده‌اند (جدول شمارهٔ ۲) هم نشان می‌دهد که در بین ۱۰ تا ۲۰ درصد دانشجویانی که اعلام کرده بودند مصرف تریاک یا مشروبات الکلی را تجربه کرده‌اند، این مصرف عمدتاً جنبهٔ تفریحی داشته و تکرر استفاده از آن بسیار پایین است. در نتیجه شمار اندکی از دانشجویان به مواد مخدر وابسته هستند.

در مجموع اگر کلیه کسانی را که آخرین مصرف موادی مثل هروئین را هفتهٔ گذشته اعلام کرده‌اند وابسته و معتاد به مواد مخدر بدانیم، شمار این افراد حدود ۴۰ نفر خواهد شد که به شمار افرادی که خود را تاحدی و یا کاملاً وابسته اعلام کرده‌اند نزدیک است. بنابراین بر اساس یافته‌های این پژوهش میزان اعتیاد و وابستگی دانشجویان به مواد مخدر حدود یک درصد برآورد می‌شود.



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

**جدول ۲: میزان وابستگی و آخرین بار مصرف دانشجویانی که مواد مخدر مصرف کرده‌اند**

| میزان وابستگی به مواد | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| میزان وابستگی به مواد | | اصلا | | تاحدودی | | زیاد | | جمع معتبر | | |
| تعداد | | ۵۳۴ | | ۳۴ | | ۱۸ | | ۵۸۶ | | |
| درصد | | ۹۱،۱ | | ۵،۸ | | ۳،۱ | | ۱۰۰ | | |
| مصرف هفتهٔ گذشتهٔ دانشجویانی که مواد مخدر مصرف کرده اند | | | | | | | | | | |
| مواد مخدر | تریاک | مشروبات الکلی | حشیش | شیره | سوخته | ماری جوانا | هروئین | کوکائین | ال.اس.دی | اکستاسی |
| هفته گذشته | ۱۷،۶ | ۲۵/۵ | ۲۹،۷ | ۳۲،۷ | ۳۷،۷ | ۴۷،۹ | ۴۸،۷ | ۵۴،۹ | ۶۳،۸ | ۶۸،۳ |
| تعداد معتبر | ۴۷۶ | ۹۷۱ | ۱۸۲ | ۱۰۷ | ۱۰۶ | ۷۱ | ۷۸ | ۵۱ | ۴۷ | ۴۱ |

– **سن مصرف:** نتایج به‌دست آمده از این پژوهش نشان می‌دهد از بین دانشجویانی که تجربهٔ مصرف مشروبات الکلی و مواد مخدر داشته‌اند، به ترتیب ۴۰ و ۳۳ درصد اولین تجربه‌شان قبل از ورود به دانشگاه و مربوط به دورهٔ دبیرستان و حتی قبل از دبیرستان بوده است. میانگین به دست آمده برای سن اولین مصرف برای مشروبات الکلی و مواد مخدر به ترتیب ۱۷/۶ و ۱۸ سال است. این یافته‌ها حاکی از آن است که نسبت قابل توجهی از دانشجویان از دوران دبیرستان و قبل از آن به مواد مخدر و مشروبات الکلی دسترسی داشته‌اند و موقعیت مصرف برای بیش از یک سوم آنان فراهم شده است. همچنین مصرف مشروبات الکلی در سنین دبیرستان شایع‌تر از مواد مخدر بوده است.

با وجود این، اولین تجربهٔ مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلیِ اکثریت (به ترتیب ۶۷/۲ درصد و ۵۹/۸ درصد) مصرف‌کنندگان مربوط به ۱۸ سالگی و بیشتر یعنی دوران دانشگاه است. این سن، سن استقلال، جدایی مکانی از خانواده و ورود به دوران بزرگسالی است و در نتیجه از نظر روانی و اجتماعی برای جوانان موقعیت ورود به عرصه‌هایی مثل



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

مصرف مواد مخدر را بیشتر از گذشته فراهم می کند. به همین دلیل اکثر (حدود دو سوم) مصرف‌کنندگان اولین تجربهٔ مصرف خود را بعد از ورود به دانشگاه گزارش کرده‌اند.

– **اطلاع والدین و مکان‌های مصرف:** براساس اظهار پاسخگویان، اطلاع والدین از مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی توسط فرزندانشان به ترتیب ۲۳/۶ درصد و ۵۱/۵ درصد است. بنابر این یافته‌ها، به نظر می‌رسد در حالی که مواد مخدر عمدتاً پنهان و دور از چشم والدین مصرف می‌شود مشروبات الکلی دست کم برای نیمی از مصرف‌کنندگان با اطلاع و احتمالاً تحت نظارت و کنترل آنان صورت می‌گیرد. در نتیجه می‌توان این گمانه را مطرح کرد که مصرف مشروبات الکلی برای بخش قابل توجهی از خانواده‌ها در موقعیت‌های خاصی مثل جشن‌ها و مهمانی‌ها رفتاری قابل قبول است، و در نتیجه، با اطلاع و یا در حضور آنان انجام می‌شود. اطلاعات مربوط به مکان‌های مصرف و نوع مجالس مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی که فرد در آن‌ها حضور داشته است این گمانه را تایید می‌کند. برای آگاهی از محیط و مکان‌های مصرف مواد مخدر از پاسخگویان سوال شد اگر در ظرف سال گذشته مواد مخدر و مشروب الکلی مصرف کرده‌اند در چه محیط و مکانی بوده است. پاسخگویان می‌توانستند بیش از یک گزینه پاسخ انتخاب کنند. در مجموع با توجه به اطلاعات جدول شمارهٔ ۴ می‌توان نتیجه گرفت در حالی‌که مصرف مواد مخدر در منزل با دوستان بیشترین فراوانی را دارد (۲۵ درصد) در مورد مشروبات الکلی بیشترین فراوانی (۴۴ درصد) مربوط به جشن‌ها و میهمانی‌های خانوادگی است. با وجود این، در مجموع، مصارف دوستانهٔ مشروبات الکلی همانند مصارف دوستانه مواد مخدر در مرتبهٔ اول قرار دارد. همچنین الگوی مصرف انفرادی مواد مخدر و مشروبات الکلی (چه در منزل و چه در خوابگاه) به یک میزان است و نسبت کمی از افراد (۲۶ تا ۲۸ درصد) آن را به عنوان الگوی مصرف خود معرفی کرده‌اند. به نظر می‌رسد این افراد کسانی هستند که یا هنجارهای غالب محیط‌های دوستانه و خانوادگی آنان اجازه مصرف غیرانفرادی را به آنان نمی‌دهد و یا وابستگی آنان زیاد است، به گونه‌ای که علاوه بر مصارف گاه گاه دوستانه و خانوادگی باید مصارف انفرادی هم داشته باشند.



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

**جدول ۳: محل‌های مصرف مواد مخدر**

| مکان‌ها و موقعیت‌های مصرف | | | مواد مخدر | | مشروبات الکلی | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | درصد | رتبه | درصد | رتبه |
| در منزل با دوستان | | | ۲۵،۲ | ۱ | ۳۵،۹ | ۳ |
| در خوابگاه با دوستان | | | ۲۴،۱ | ۲ | ۲۸،۱ | ۶ |
| در منزل یکی از دوستان | | | ۲۳،۴ | ۳ | ۳۵،۴ | ۴ |
| در سفر و گردش تفریحی با دوستان | | | ۲۳،۰ | ۴ | ۳۹،۲ | ۲ |
| در منزل به تنهایی | | | ۱۷،۸ | ۵ | ۱۹،۲ | ۸ |
| در جشن‌ها و میهمانی‌های خانوادگی مثل جشن عروسی | | | ۱۶،۹ | ۶ | ۴۴،۴ | ۱ |
| در میهمانی ها و پارتی‌های دوستانه | | | ۱۳،۹ | ۷ | ۳۲،۲ | ۵ |
| در خوابگاه به تنهایی | | | ۸،۴ | ۸ | ۸،۷ | ۹ |
| در سفر و گردش تفریحی با خانواده | | | ۶،۰ | ۹ | ۲۰،۹ | ۷ |
| جمع درصد | | | *۱۵۹ | | *۲۶۴ | |
| محیط مصرف | دوستانه یا خانوادگی | دوستانه | *۱۱۰ | ۱ | *۱۷۱ | ۱ |
| | | خانوادگی | ۲۳ | ۳ | ۶۵ | ۲ |
| | | به تنهایی | ۲۶ | ۲ | ۲۸ | ۳ |
| | خوابگاه یا غیر خوابگاه | غیر خوابگاه | *۱۳۷ | ۱ | *۲۲۷ | ۱ |
| | | خوابگاه | ۳۲ | ۲ | ۳۷ | ۲ |

* چون افراد می‌توانستند بیش از یک گزینه پاسخ داشته باشند، جمع درصدها بیش از صد شده است.

مصرف انفرادی مواد مخدر بیشتر از مصرف خانوادگی آن است، درحالی که مصرف انفرادی مشروبات الکلی کمتر از مصرف خانوادگی آن است. از این یافته می‌توان نتیجه گرفت که مصرف مشروبات الکلی، بر خلاف مواد مخدر، در بین بیشتر خانواده‌های افراد مصرف‌کننده آن تا حد قابل ملاحظه‌ای پذیرفته شده است و بیشتر در محیط‌های جمعی دوستانه یا خانوادگی صورت گرفته و کمتر جنبهٔ انفرادی و پنهان دارد. پیشتر هم ملاحظه



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

شد که حدود نیمی از والدین مصرف‌کنندگان مشروبات الکلی از مصرف آن توسط فرزندشان اطلاع داشتند در حالی که در مورد مواد مخدر کمتر از یک چهارم والدین از موضوع اطلاع داشتند.

مصرف در محیط‌های خوابگاهی (چه با دوستان و چه انفرادی) برای مواد مخدر و مشروبات الکلی تقریباً به یک میزان است (به ترتیب ۳۲ و ۳۷ درصد). مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در محیط‌های خوابگاهی به ترتیب ۴ برابر و ۶ برابر کمتر از مصرف این مواد در محیط‌های غیرخوابگاهی است. به عبارت دیگر، با آن‌که تجمع دانشجویان در محیط‌های خوابگاهی و گذران وقت زیاد در این محیط‌ها می‌تواند محیط مناسبی برای مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی فراهم آورد و آن‌ها را تبدیل به مکان‌های بیشترین مصرف نماید، ولی عواملی مثل هنجارهای اخلاقی محیط‌های آموزشی، کنترل بیشتر این محیط‌ها و مشغله‌های آموزشی دانشجویان در این محیط‌ها باعث شده که بیشترین مصرف در محیط‌های غیرخوابگاهی صورت گیرد. به علاوه مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین دانشجویان مصرف‌کننده بیشتر جنبهٔ تفریحی دارد و چون محیط‌های خوابگاهی محیط‌های تفریحی نیستند این رفتار عمدتا خارج از خوابگاه صورت می‌گیرد. از این یافته‌ها همچنین می‌توان نتیجه گرفت که کلیشه‌های ذهنی که دربارهٔ مصرف مواد مخدر در ایام امتحانات برای غلبه بر فشارها و استرس‌های این ایام و شب‌زنده‌داری به منظور درس خواندن وجود دارد چندان معتبر نیست، زیرا اگر چنین بود لازم بود میزان مصرف در محیط خوابگاه بیشتر باشد.

– **حضور در مجلس مصرف مواد مخدر:** همان طور که جدول شمارهٔ ۵ نشان می‌دهد، بیش از نیمی (۵۸/۱ درصد) از پاسخگویان اظهار داشته‌اند که تاکنون در مجالس مصرف مواد مخدر اصلا حضور نداشته‌اند در حالی که این نسبت برای مشروبات الکلی، کمتر از نیمی (۴۶ درصد) است.



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

**جدول ۴: حضور در مجالس مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی**

| گزینه‌های پاسخ | مواد مخدر | مشروبات الکلی |
|---|---|---|
| اصلاً | ۵۸/۱ | ۴۶/۵ |
| یکی دوبار | ۲۰ | ۲۲/۹ |
| ۳-۵ بار | ۴/۹ | ۷/۵ |
| ۶-۹ بار | ۲ | ۳/۲ |
| بیش از ده بار | ۱۵/۱ | ۱۹/۹ |
| جمع معتبر | ۴۷۸۵ | ۴۸۶۸ |
| الف) تجربهٔ حضور در مجلس | ۴۲ | ۵۴ |
| ب) تجربهٔ مصرف (از جدول شمارهٔ ۱) | ۱۰ | ۲۰ |
| حضور و عدم مصرف (تفاضل ب از الف) | ۳۲ | ۳۴ |

این اطلاعات همانند اطلاعات قبلی موید آن است که مصرف مشروبات الکلی در محیط اطراف دانشجویان یا به عبارتی در جامعه گسترده‌تر از مصرف مواد مخدر است. در عین حال می‌توان نتیجه گرفت که دسترسی دانشجویان به مواد مخدر و مشروبات الکلی در حد بالایی است، به طوری که حدود نیمی از دانشجویان حداقل یک بار در چنین مجالسی حضور داشته‌اند. با وجود این، همان‌طور که پیشتر ملاحظه شد، نسبت دانشجویانی که خود تجربهٔ مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی را داشته‌اند به ترتیب از ۱۰ درصد و ۲۰ درصد تجاوز نمی‌کند (جدول شمارهٔ ۱).

### ۳-۳) تفاوت‌های اجتماعی مربوط به مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی

آن‌چه تا کنون مورد بررسی قرار گرفت ارائهٔ تصویری از وضعیت مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین نمونه‌ای معرف از دانشجویان دانشگاه‌های دولتی بود. با این حال جمعیت دانشجویی از نظر خصوصیات زمینه‌ای جمعیتی ناهمگون است. در نتیجه، به احتمال زیاد مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین بخش‌های مختلف جمعیت



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

دانشجویی متفاوت است. برای آگاهی از این تفاوت‌ها، و به دلیل پرهیز از تطویل مقاله، فقط متغیر مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی به تفکیک برخی از متغیرهای زمینه‌ای مطرح و اطلاعات مربوط به آن در جدول شمارهٔ ۵ ارائه می‌شود. لازم به یادآوری است که الگوی رابطهٔ سایر متغیرهای مربوط به مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی (مثل دیدن از نزدیک، سن اولین مصرف، حضور در مجلس مصرف، و ...) با متغیرهای زمینه‌ای تا حد زیادی مشابه الگوی رابطهٔ آن با مصرف می‌باشد (نگاه کنید به: سراج‌زاده و فیضی، ۱۳۸۲).

**جدول ۵ : تجربهٔ مصرف تریاک، مشروبات الکلی به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای**

| متغیرهای زمینه‌ای | مقوله های پاسخ | تریاک | مشروبات الکلی | معنی‌داری تفاوت |
|---|---|---|---|---|
| جنسیت | زن | ۲/۵ | ۷/۷ | معنی دار با اطمینان ۹۹ درصد |
| | مرد | ۱۷/۱ | ۳۲/۲ | |
| سن | تا ۲۰ سال | ۵ | ۱۵/۱ | معنی دار با اطمینان ۹۹ درصد |
| | ۲۴-۲۱ سال | ۱۱/۱ | ۲۲/۷ | |
| | ۲۵ سال و بالاتر | ۲۴ | ۲۷/۶ | |
| پایگاه اقتصادی اجتماعی | پایین | ۱۵ | ۱۶/۱ | معنی دار با اطمینان ۹۹ درصد |
| | متوسط | ۸/۵ | ۱۹ | |
| | بالا | ۵/۳ | ۲۷/۵ | |
| قومیت | فارس | ۷/۸ | ۱۷/۵ | معنی دار با اطمینان ۹۹ درصد |
| | ترک | ۸/۵ | ۱۹/۱ | |
| | کرد | ۱۶ | ۲۸/۱ | |
| | لر | ۱۵/۴ | ۲۲/۹ | |
| | شمالی | ۷/۳ | ۲۶/۶ | |
| | سایر | ۱۷/۲ | ۲۴/۹ | |



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

یافته‌های جدول شمارهٔ ۵ حاکی از آن است که درخصوص تجربهٔ مصرف تفاوت چشمگیری بین زنان و مردان وجود دارد و تفاوت زنان و مردان درمورد تجربهٔ مصرف مشروبات الکلی کمتر از تفاوت آنان در مورد مصرف تریاک است. همچنین میزان تجربهٔ مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی با افزایش سن افزایش می‌یابد.

از نظر پایگاه اقتصادی اجتماعی، میزان تجربهٔ مصرف تریاک در پایگاه اجتماعی پایین بیشتر است در حالی که میزان تجربهٔ مصرف مشروبات الکلی در پایگاه اجتماعی بالاتر بیشتر می‌باشد. از نظر قومیت هم تفاوت‌هایی در بین دانشجویان متعلق به اقوام مختلف دیده می‌شود. تجربهٔ مصرف تریاک در بین دانشجویان شمالی، فارس، و ترک کمتر از سایر اقوام است. دانشجویان کرد و لر از نظر مصرف تریاک وضع کاملا متفاوتی دارند به طوری که نسبت دانشجویان مصرف‌کنندهٔ تریاک در بین آنان حدود دو برابر شمالی‌ها، فارس‌ها و ترک‌ها است. از نظر مصرف مشروبات الکلی هم قومیت‌ها با هم تفاوت دارند. نسبت کسانی که حداقل یک بار مشروبات الکلی صرف کرده‌اند در بین دانشجویان فارس و ترک از بقیهٔ قومیت‌ها کمتر است. این نسبت‌ها برای کردها و شمالی‌ها بیشتر از بقیه است.

## ۴) نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش دربارهٔ نسبت دانشجویانی که مواد مخدر را از نزدیک مشاهده کرده یا در مجالس مصرف مواد مخدر حضور داشته‌اند حاکی از آن است که این مواد در سطح جامعه فراوان و دسترسی به آن‌ها آسان است. آشناترین و در دسترس‌ترین مادهٔ مخدر برای دانشجویان تریاک است که به طور سنتی در جامعهٔ ما برای مصارف مختلف مورد استفاده بوده است. بعد از تریاک، حشیش و هروئین قرار دارند. با آن‌که هروئین از مواد مخدر جدید است ولی از ورود آن به جامعهٔ ایران چندین دهه می‌گذرد و از این رو آشنایی افراد با آن بیش از سایر انواع مخدر جدید است. این‌که حدود یک پنجم دانشجویان اظهار داشته‌اند هروئین را از نزدیک دیده‌اند نشان‌دهندهٔ گستردگی نسبی مصرف آن در سطح جامعه است و با توجه به شدت اعتیادآور بودن این مادهٔ مخدر، این میزان از آشنایی و



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

دسترسی به آن نگران‌کننده و هشداردهنده است. باوجود این، فقط ۲ درصد دانشجویان هروئین را بی‌خطر می‌دانند. در نتیجه، علی‌رغم در دسترس بودن آن به احتمال زیاد تقاضا برای مصرف آن در میان دانشجویان در سطح پایینی باقی می‌ماند.

با آن‌که مواد مخدر به آسانی در دسترس بسیاری از دانشجویان بوده است، نسبت دانشجویانی که تجربهٔ حداقل یک بار مصرف مواد مخدر در طول عمر را دارند در مورد تریاک که شایع‌ترین مادهٔ مخدر است حدود ۱۰ درصد است. این واقعیت که حدود یک سوم (۳۲ و ۳۴ درصد) پاسخگویان در حالی که تجربهٔ حضور در مجلس مواد مخدر و مشروبات الکلی را داشته‌اند ولی خود تجربهٔ مصرف آن‌ها را نداشته‌اند، می‌تواند موید کارآیی سیاست‌های کاهش تقاضا در کنترل مواد مخدر باشد؛ سیاست‌هایی که تاکید آن بر مقاوم‌سازی افراد در مقابل میل به مصرف مواد مخدر علی رغم دسترسی به مواد است.

در ارتباط با وابستگی به مواد مخدر، بر اساس یافته‌های این پژوهش میزان افراد وابسته به مواد مخدر (معتاد) حداکثر ۱ درصد برآورد می‌شود. بنابراین همان‌طور که انتظار می‌رود، مسألهٔ مواد مخدر در بین دانشجویان از سایر گروه‌های اجتماعی مشابه، حتی دانش آموزان[۱]، کمتر است. دلیل این امر موقعیت اجتماعی و فرهنگی ممتاز دانشجویان است که باعث می‌شود بخش قابل توجهی از وقتشان در ارتباط با فعالیت‌های آموزشی بگذرد، امید به آیندهٔ بیشتری داشته باشند، مهارت‌های زندگی و از جمله رفتار عقلانی در بین آنان بیشتر باشد، و در نتیجه کمتر به سمت مواد مخدر روی آورند. با قبول این واقعیت‌ها، به نظر می‌رسد دانشجویان از جمله گروه‌هایی هستند که کمتر از سایر اقشار در معرض خطر

۱. پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که بین موفقیت تحصیلی و گرایش به مواد مخدر رابطهٔ منفی وجود دارد. درنتیجه گرایش دانشجویان، که معمولاً در زمرهٔ موفق‌ترین دانش آموزان در دورهٔ دبیرستان هستد، به مواد مخدر از سایر دانش آموزان که موفق به ورود به دانشگاه نمی‌شوند کمتر است. به همین دلیل، بعد از کنترل عامل سن، می‌توان انتظار داشت که احتمال برخورد با پدیدهٔ مصرف مواد مخدر در بین دانش آموزان بیشتر از دانشجویان باشد. آمار مراجعین به مراکز خود معرف سازمان بهزیستی هم حاکی از آن است که فقط نیم درصد از مراجعان دانشجو هستند که این نسبت از نسبت دانشجویان در کل جمعیت و به خصوص جمعیت بالای ۱۵ سال بسیار کمتر است.



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

هستند و بنابراین در تنظیم راهبردهای کنترل مواد مخدر در اولویت قرار نمی‌گیرند. این نتیجه‌گیری به معنی فقدان موارد مصرف مواد مخدر و اعتیاد در بین دانشجویان نیست. با گسترده شدن دامنهٔ مصرف مواد مخدر و اعتیاد در جامعه، بخش‌هایی از دانشجویان هم به ناچار از این پدیده متاثر می‌شوند، اما دانشجویان از جمله گروه‌های در معرض خطر بالا نیستند.

با توجه به این‌که در بین دانشجویانی که تجربهٔ مصرف مواد مخدر داشته‌اند میانگین سن اولین تجربهٔ مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی به ترتیب ۱۷/۶ و ۱۸ سال است، می‌توان نتیجه گرفت اولین آشنایی و ارتباط بخش قابل ملاحظه‌ای از دانشجویانی که مواد مخدر مصرف می‌کنند، قبل از ورود به دانشگاه بوده است. بنابراین، لازم است برنامه‌های کاهش تقاضای مواد مخدر از دوره دبیرستان و قبل از آن شروع شود.

از نظر مقایسهٔ مواد مخدر افیونی و مواد مخدر الکلی، یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که:

– در مجموع شیوع مصرف مواد مخدر الکلی بیشتر از مواد مخدر افیونی است. تجربهٔ حضور در مجلس مشروبات الکلی و مصرف آن حدود ۱۰ درصد بیش از تجربهٔ حضور در مجلس تریاک و مصرف آن است.

– تجربهٔ حضور در مجلس مشروبات الکلی و مصرف آن در بین دانشجویان متعلق به پایگاه اجتماعی بالاتر بیشتر است.

– بررسی مکان‌های مصرف و اطلاع والدین افرادی که تجربهٔ مصرف مواد مخدر داشته‌اند هم نشان می‌دهد مصرف انفرادی مواد مخدر بیشتر از مصرف خانوادگی آن است، درحالی که مصرف انفرادی مشروبات الکلی کمتر از مصرف خانوادگی آن است. همچنین حدود نیمی از والدین مصرف‌کنندگان مشروبات الکلی از مصرف آن توسط فرزندشان اطلاع داشتند در حالی که در مورد مواد مخدر کمتر از یک چهارم والدین از موضوع اطلاع داشتند.

از این یافته می‌توان نتیجه گرفت که الگوی مصرف مشروبات الکلی در بین دانشجویان با الگوی مصرف مواد مخدر افیونی تفاوت زیادی دارد. در بین بخش قابل ملاحظه‌ای از



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

کسانی که مشروبات الکلی مصرف می‌کنند، این مصرف عمدتاً با اطلاع خانواده و در محیط‌ها و مناسبت‌های خانوادگی و دوستانه مثل جشن‌ها و سفر صورت می‌گیرد و در بین اقشار دارای پایگاه بالاتر بیشتر رواج دارد و احتمالاً در میان برخی از آنان مصرف کنترل شدهٔ آن در مناسب‌های خاص به صورت یک امر بهنجار درآمده است. با توجه به حرمت شرعی مشروبات الکلی، شواهد فوق حاکی از فاصله گرفتن برخی از اقشار جامعه از نظام هنجاری دینی و شکل‌گیری خرده فرهنگ غیررسمی متمایز از آن در بین قشرهای به خصوصی می‌باشد. از این رو در برخورد با این مسأله به جنبه فرهنگی آن باید توجه بیشتری شود و صرفاً به روش‌های حقوقی و مجازات‌های قانونی اکتفا نشود.

از یافته‌های این پژوهش یک نتیجهٔ روش‌شناختی هم می‌توان گرفت و آن این‌که، با وجود تردیدهایی که دربارهٔ کارایی پژوهش‌های پیمایشی و تکنیک خودگزارشی در شرایط جامعهٔ ایران وجود دارد، این نوع از پژوهش‌ها، مشروط به اعمال دقت‌های روش‌شناسانه، حداقل در جمعیت‌های دانشجویی از اعتبار و پایایی قابل قبولی برخوردارند؛ در نتیجه به عنوان یک منبع اطلاعاتی ارزشمند و دقیق برای آگاهی از وضعیت مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان و دانش‌آموزان می‌توانند مورد استفاده قرار گیرند.



[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

## منابع References


- بیکر، ترز، ال. (۱۳۷۷)، **نحوه انجام تحقیقات اجتماعی** (ترجمهٔ هوشنگ نایبی)، تهران، انتشارات روش.
- جزایری، علیرضا؛ رفیعی، حسین و نظری، محمد علی. (۱۳۸۲)، **نگرش دانش آموزان مقطع راهنمایی شهر تهران درباره اعتیاد**، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوم، شماره ۷.
- دلاور، علی. (۱۳۸۳)، **ساختار و استانداردسازی آزمون نگرش سنجش مواد مخدر و تعیین رابطه آن با مولفه‌های فردی و خانوادگی برای دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تهران**، وزارت آموزش و پرورش، پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- دواس، دی. ای. (۱۳۷۶)، **پیمایش در تحقیقات اجتماعی** (ترجمهٔ هوشنگ نایبی)، تهران، نشرنی.
- رزاقی، عمران محمد؛ رحیمی موقر، آفرین؛ حسینی، محمد کاظم و مدنی، سعید. (۱۳۸۲)، **ارزیابی سریع وضعیت سوء مصرف مواد در ایران در سال ۱۳۷۸**، تهران، سازمان بهزیستی کشور.
- رحیمی موقر، آفرین و سهیمی ایزدیان، الهه. (۱۳۸۴)، **وضعیت مصرف مواد مخدر در دانش آموزان کشور**، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۱۹.
- سراج‌زاده، سید حسین و جواهری، فاطمه. (۱۳۸۲)، **نگرش‌ها و رفتار دانشجویان**، تهران، دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی فرهنگی اجتماعی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- سراج‌زاده، سید حسین. (۱۳۸۱)، **مواد مخدر: مسائل روش‌شناسی**، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره چهارم، شماره ۱.
- سراج‌زاده، سید حسین. (۱۳۸۳ الف)، **نیمه پنهان: گزارش دانش آموزان تهرانی از کجرفتاری‌های اجتماعی و دلالت‌های آن برای مدیریت فرهنگی**، پژوهشنامه علوم انسانی: ویژه‌نامه جامعه شناسی، شماره ۴۱ و ۴۲.
- سراج‌زاده، سید حسین. (۱۳۸۳ ب)، **پژوهش‌های پیمایشی در شیوع‌شناسی مصرف مواد مخدر و اعتیاد**، مجموعه مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران (خرداد ماه ۱۳۸۱)، جلد دوم: اعتیاد و قاچاق مواد مخدر، تهران، انجمن جامعه‌شناسی ایران.
- سراج‌زاده، سید حسین و فیضی، ایرج. (۱۳۸۳)، **شیوع‌شناسی مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان دانشگاه‌های دولتی**، جهاد دانشگاهی واحد تربیت معلم به سفارش اداره کل مطالعات و برنامه‌ریزی فرهنگی اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- صدیق سروستانی، رحمت ا... (۱۳۸۲)، **بررسی وضع موجود سوء مصرف مواد**




[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

## منابع

## References


**مخدر در بین دانش آموزان کل کشور**، تهران، وزارت آموزش و پرورش، معاونت تربیت بدنی و تندرستی.

- طالبان، محمدرضا. (۱۳۷۸)، **دینداری و بزهکاری در میان جوانان**، تهران، اداره آموزش و پرورش منطقهٔ ۵.
- مجاهد، عزیز ا... و بخشانی، نورمحمد. (۱۳۸۳)، **شیوع مصرف سیگار و مواد مخدر در دانش آموزان دبیرستانی زاهدان**، طبیب شرق، سال ششم، شماره ۱.
- موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی. (۱۳۷۹)، **آمار آموزش عالی**، تهران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- نویدی کاشانی، محمد و لطیفی، حسین. (۱۳۷۷)، **بررسی میزان شیوع سوء مصرف مواد در انترن‌های مذکر دانشگاه علوم پزشکی**، پایان‌نامهٔ دکتری، تهران، دانشگاه علوم پزشکی.

- Corkery, John Martin. (2000), **The Nature and Extent of Drug Misuse in the United Kingdom: Official Statistics, Surveys and Studies**, Unpublished Report, Department of Addictive Behaviour, SGHMS, London.
- Baker, Oswin & John Marsden. (1995), **How Many Drug Users are there?** in Isdd, Drugs: Your Questions Answered, London, Institute for the Study of Drug Dependence.
- Balding, John. (2000), **Young People and Illegal Drugs into 2000**, Exeter, School Health Education Unit (SHEU).
- Brodsky, Marc D. (1985), **History of Heroin Prevalence Estimation Techniques**, in NIDA, Self-Report Method of Estimating Drug use: Meeting Current Challenges to Validity, Monograph 57, Washington, NIDA.
- ESPAD. (2000), **The 1999 ESPAD Report**, The Swedish Council for Information on Alcohol and other Drugs, CAN.
- Ghanizadeh, A. (2001), **Shiraz University Student's Attitudes toward Drugs: An Exploratory Study**, Eastern Mediterranean Health Journal, Volume7, No 3.
- Hirschi, Travis, et al. (1980), **The Status of Self-Report Measure** in M. W. Klein, Handbook of Criminal Justice Evaluation.
- Hindelang, Michael, J., et al. (1981), **Measuring Delinquency**, California, Sage.




[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]

## References منابع


- Johnston, et al. (2005), **Monitoring the Future: National Results on Adolescent Drug Use: Overview of Key Findings**, 2004, Bethesda, MD, National Institute on Drug Abuse.
- Lloyd, Johnston, D., et al. (1999), **Control of Future: National Results on Drug Abuse**, University of Michigan, Institute for Social Research.
- McAllister, Jeanne Martino. (1999) Alcohol and Drug Use Among James Madison University Students, JMU Office of Substance Abuse Research, James Madison University, Harrisonburg, VA. Fvfxcc.
- Ramsay, Malcolm & Percy, Andrew. (1997), **A National Household Survey on Drug Misuse in Britain: A Decade of Development,** Addiction 92 (8).
- Ramsy, Malcolm & Partridge, Sara. (1999), **Drug Misuse Declared in 1998: Results from the British Crime Survey**, London, Home Office.
- South, Nigel. (1995), **Drugs: Control, Crime, and Criminological Studies**, in Mike Maguire, et al., The Oxford Handbook of Criminology, Oxford, Oxford University Press.
- Webb, Elspeth., et al. (1996), **Alcohol and Drug Use in Uk University Students**, The Lancet, 348.
- Ziaaddini, Hasan Ziaaddini, Mohammad Reza. (2005), **The Household survey of Pray Abuse in Kerman, Iran**, Journal of Applied Sciences 5(2).




[ Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-27 ]